

УДК 94(477.82):94(44+470+571)"1812"

Д. В. Хоміч

НАДБУЖАНСЬКА ДИВІЗІЯ У БОЯХ НА ВОЛИНІ ПІД ЧАС ФРАНКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ 1812 РОКУ

У статті подано коротку характеристику бойового шляху польської Надбужанської дивізії на території Волинської губернії під час франко-російської війни 1812 року. Охарактеризовано процес та особливості формування польських воєнізованих угруповань, що брали участь у збройних сутичках із росіянами у зазначених територіальних та хронологічних межах. На основі широкого кола історичних джерел показано основні бої польських вояків під керівництвом генерала Антонія Амількара Косинського, що раніше не було об'єктом повноцінного вивчення з боку вітчизняних та зарубіжних науковців.

Ключові слова: війна 1812 року, поляки, Надбужанська дивізія, бії, Павловичі, Устилуг.

Волинь займала особливе місце в польських ідеологічних доктринах та стратегічних концепціях напередодні франко-російської війни 1812 року. Позиціонуючи волинський край як «колиску магнатерії» та «вогнище прихильників незалежності Польщі», польські союзники Наполеона виключно важливу роль відводили масштабній військовій операції в межах південно-західного пограниччя Російської імперії, успішна реалізація якої мала зіграти вирішальну роль на весь хід війни 1812 року. Важливі оперативні завдання на території Волинської губернії мали виконуватись силами так званої Надбужанської дивізії, тому з'ясування усіх подробиць тогочасних подій мусить зацікавити представників україно-польської громадськості та науковців.

На сьогодні не створено жодної наукової роботи, де комплексно розглядалися б військові дії на території Волинської губернії під час франко-російської війни 1812 року. Відповідно, бої польських воєнізованих загонів у межах волинського краю періоду «нашествія армії двонадесяти язиков» ще не були об'єктом самостійного історичного дослідження. Найбільш близько до висвітлення тогочасних подій підійшли польські науковці середини ХХ ст. [1-5], із праць новітнього періоду варто виокремити статтю Ярослава Дудзинського [6]. Окремі відомості про «волинські пригоди» Надбужанської дивізії генерала Косинського можна знайти у роботах російських військових істориків Д. П. Ахльостишева [7] та Н. П. Полікарпова [8], цікава інформація подана у наукових розвідках С. П. Яровенка [9] та В. В. Ададунова [10], однак питання створення повноцінної історичної роботи з окресленої проблематики на сьогодні залишається відкритим.

З огляду на історичну затребуваність (навіть у ході недавніх святкувань 200-літнього ювілею перемоги Російської імперії над «Великою армією» Бонапарта згадки про участь Волині у тогочасних подіях були дуже нечисленними) та недостатнє вивчення заявленої проблематики, метою даної статті є короткий огляд та характеристика дій польської Надбужанської дивізії на території Волинської губернії під час франко-російської війни 1812 року.

Під час «російського» походу Наполеона Варшавське герцогство було одним із найголовніших союзників французького імператора. Польські вояки несли службу як і у складі легендарної «Великої армії» Бонапарта, так і здійснювали контроль за спокоем на польсько-російському приграниччі. Власне, саме спостереження за діями російських застав на кордоні Варшавського герцогства і Волинської губернії і було головним завданням польських військових підрозділів генерала Антонія Амількара Косинського (який в офіційних документах тої доби називав себе не інакше як *com-dt en chef sur le Bug* [4, с.92], тобто «головний командир на р. Буг»). Втім, користуючись відсутністю значних сил супротивника в окресленому регіоні наприкінці липня – на початку серпня 1812 р. (на той момент більшість частин 3-ї Обсерваційної армії генерала Тормасова були задіяні в боях на південнобілоруських землях), поляки достатньо часто здійснювали і рейди по волинських землях. Так, згідно інформації російських джерел, 25 липня (5 серпня) 1812 р. військовий старшина Чикілієв, керуючи загоном Арзамаського драгунського полку «при дер. Чернявке разбил с малою командою большую партию неприятеля, сделавшаго в тот день удар на наш против сего места кордон, и прогнал онаго с потереею с его стороны» [11, арк.193]. Двадцять сьомого липня (сьомого серпня) все той же старшина Чикілієв, маючи під своїм керівництвом сотню Донського козачого полку і невелику команду резервного батальйону 10-го драгунського полку відбив напад польського загону із 600 піхотинців, 2 кавалерійських ескадронів і 3 гармат, що намагався захопити с. Коритницю (в ході короткого, але дуже запеклого бою особливо відзначився юнкер Бертьєнов, який «действовал храбро с своею командою и упорным сопротивлением способствовал к совершенному прогнанию неприятеля» [12, арк.197]).

Околиці Коритниці ще раз стали місцем відкритих бойових дій – саме навпроти цього волинського села 3 (15) серпня із території Варшавського герцогства була здійснена спроба навести переправу через р. Західний Буг. Намагаючись завадити намірам поляків, на проблемну ділянку кордону прибув військовий старшина Чикілієв із 50 козаками, 50 егерями та ескадром Арзамаського драгунського полку під командуванням майора Колтовського. Відсутність артилерії і перевага супротивника у живій силі (на польській території зібралось понад 200 вояків) змусила вояків Чикілієва відійти до с. Чернявка і лише спостерігати за діями поляків. Із настанням ночі до Чернявки прибуло російське підкріплення із 50 піхотинців поручика Арзамаського драгунського полку Бородича-Бойко, 75 егерів під командуванням прапорщика

Ліневича, 48 драгунів поручика Хлусовича і 35 козаків урядника Корнеєва [8, с.294] – усвідомлюючи безперспективність подальшого перебування на території Волинської губернії та потенційну загрозу оточення переважаючими силами супротивника, поляки опісля тривалої рушничної перестрілки покинули «коритненський плацдарм». Однак вже на світанку наступного дня, 4 (16) серпня, дві колони польських військ по 500 солдат кожна під прикриттям потужного артилерійського вогню знову форсували р. Західний Буг районі м. Устилуг, маючи на меті удар по російському загону майора Аршукова, місцем дислокації якого були околиці с. Видранка. Невідомо, якими були б результати бою для росіян, які чисельно поступалися супротивнику, якби не вчасний підхід із Устилуга ста піхотинців, 25 козаків і півескадрону драгун Арзамаського полку – простоявши «в виду друг друга до самої ночі», російські вояки вкотре змусили своїх польських опонентів ні з чим відступити на територію Варшавського герцогства [13, арк.191].

Цілком ймовірно, що військові успіхи російських вояків у протистоянні із поляками могли тривати й надалі, однак зміна загальностратегічної ситуації в межах «південно-західного театру війни 1812 року» (після поразок від австро-саксонських військ поблизу села Піддубно [30 липня (11 серпня)] та під містечком Городечна [31 липня (12 серпня)]) 3-я Обсерваційна армія відійшла на Волинь і відступала аж до р. Стир дозволила підрозділам Косинського у ніч із 15 (27) на 16 (28) серпня безперешкодно переправитись через р. Західний Буг і, переслідуючи двохтисячний російський загін під керівництвом полковника Мосолова, зайняти Устилуг [3, с.61]. Більше того, не зважаючи на знищення відступаючими російськими військами всіх мостів на шляху від Устилуга до Луцька, поляки продовжували активний наступ і вже 18 (30) серпня ввійшли до м. Володимира-Волинського [4, с.99].

Перебуваючи у Володимирі, Антоній Косинський дещо реорганізував структурні підрозділи своїх військ (які відтепер стали називатись Надбужанською дивізією): кавалерія, що складалася із двох полків під орудою Францішка Погонівського (в основному – польські рекрути і новобранці) і Юзефа Сокольницького (переважно солдати польської Національної гвардії), підпорядковувалась бригадному генералу Валентину Квасневському; дивізійна піхота під командуванням полковника Зимірського була сформована із запасних рот 8-го і 13-го лінійних піхотних полків армії Варшавського герцогства, також був окремий батальйон ветеранів Національної гвардії та батальйон піших стрільців; польською артилерією (8 гармат) командував підполковник Антоній Плачинський. Після реорганізації та поповнення добровольцями дивізія Косинського нараховувала понад 6000 чоловік і до 1800 коней [6, с.207]. Трохи пізніше, 7 (19) вересня, польська війська на Волині поповнилися двома батальйонами Народової Гвардії Плоцького воєводства під командуванням підполковника П. Замбжинського, до розташування Надбужанської дивізії також прибуло 300 добровольців із числа волинян та загін капітана Богуславського із Варшави [16, с.112].

Прибуття на Волинь Дунайської армії адмірала П. В. Чичагова в перших числах вересня 1812 р. знаменувало нову сторінку тогочасного франко-російського протистояння – з цього моменту війська наполеонівських союзників в межах південно-західного театру війни 1812 року лише відступали, віддавши тактичну перевагу у руки росіян. В ході австро-саксонської ретиради дивізія Амількара Косинського прикривала праве крило саксонського корпусу Ж. Реньє. Станом на 10 (22) вересня центр польського угруповання – 1-й і 2-й батальйон 13-го піхотного полку і батальйон люблінських стрільців, підсилені чотирма гарматами під загальним командуванням полковника Зимірського, – розташовувався на території між селами Павловичі і Війниця [6, с.208]. Кавалерійський полк майора Сокольницького, третій батальйон 13-го піхотного полку разом з ополченцями і ще чотирма гарматами під загальним командуванням майора Обертинського склали ліве крило польських сил і знаходились в самій Війниці. Правий фланг Надбужанської дивізії утворювали два батальйони Національної гвардії під командою підполковника Замбжинського, що розташовувалися біля містечка Локачі і с. Крученище. Місцеву греблю (поблизу с. Марковичі) обороняв невеликий загін бійців Національної гвардії за підтримки полку кіннотників майора Погонівського, в той час як один кавалерійський ескадрон під орудою капітана Богуславського патрулював дорогу на відрізу від Локачів до м. Володимира [6, с.208].

Опівдні 11 (23) вересня до с. Марковичі підійшли передові російські підрозділи загону генерал-майора Йосипа Корнійовича Орурка (8-й і 39-й егерські, Саратовський піхотний, Білоруський гусарський, донські козаці Грекова 4-го і Пантелеєва 2-го полки та 15-та кінно-артилерійська рота – всього 6 батальйонів, 8 ескадронів, 2 козаці полки, 12 гармат [9, с.152]), що викликало справжню паніку у польських солдат, котрі обороняли місцеву переправу через р. Західний Буг – після недовготривалої і абсолютно безладної стрілянини солдати Національної гвардії поспіхом покинули свої позиції під прикриттям вершників Погонівського. Отримавши тактичну перевагу, Й. К. Орурк проявив себе як талановитий командир – допоки основні сили його загону продовжували свій рух до с. Павловичі, паралельно до с. Крученище було відправлено 39-й егерський полк, а до містечка Локачі вирушили Уральський козацький та Кінбурнський драгунський полки під загальним командуванням генерал-лейтенанта Воїнова [9, с.153]. В результаті власного вдалого маневрування та банального безладу (помноженого на тотальну відсутність військової дисципліни) польських підрозділів, практично без боротьби росіяни отримали чудовий шанс оточити основні сили дивізії генерала Косинського. Поява ж невеликого козацького роз'їзду поблизу с. Крученище викликала у вояків 1-го батальйону Національної гвардії настільки гостре почуття страху, що польські солдати почали стріляти наосліп, не завдаючи жодної шкоди наступаючому супротивнику, при цьому поранивши кілька десятків своїх же товаришів по зброї! Розпочалась панічна втеча, яка швидко дезорганізувала і 2-й батальйон 13-го піхотного полку, солдати якого «без якої-небудь боротьби відверто збігли зі своїх позицій через поля» [6, с.208].

У переслідуванні деморалізованого супротивника особливо відзначились російські егері і драгуни Ліфляндського полку під командуванням полковника Василя Йосиповича Парадовського, вдалі дії якого

дозволили полонити кілька десятків польських бійців [7, с.285]. Власне, втрати поляків могли бути значно серйознішими, однак ситуацію врятував полковник Зимірський, який попри загальний хаос все ж зумів частково впорядкувати відступаючих солдат і стрімкою контратакою в околицях с. Павловичі зупинив подальше просування росіян.

Надвечір 11 (23) вересня розпочався двосторонній обмін артилерійським вогнем, а близько 17.00 (користуючись незрозумілою апатією росіян) А. Косинський почав відводити свою дивізію до Киселина у напрямку на м. Устилуг (ретираду поляків прикривав 13-й піхотний полк). Російські підрозділи Воїнова на ніч зупинились у Павловичах, в Марковичах розмістився новоприбулий корпус Ессена, а до Локачів прибули війська графа Ланжерона [9, с.153]. Точна кількість польських втрат у боях під Павловичами невідома, збереглися лише дані про те, що в полон до росіян потрапило 2 офіцери і 150 солдат [5, с.108].

Поразка у боях під Павловичами завдала серйозного деморалізуючого удару як по амбіціях самого генерала Косинського, так і по бойовому духу солдат Надбужанської дивізії. Отримавши 13 (25) вересня достатньо формальний наказ Ж. Реньє «обороняти кордони в районі верхнього Бугу» [15, с.172], польські підрозділи, уникаючи нових сутичок із супротивником, 15 (27) вересня підійшли до с. Бережці, де і переправились на територію Варшавського герцогства.

Нових дій з боку Надбужанської дивізії на території Волинської губернії довелося чекати достатньо довго – у відповідь на численні рейди невеликих російських підрозділів по території Варшавського герцогства (зокрема – в районі містечка Дубенка) солдати генерала Косинського 24 жовтня (6 листопада) 1812 р. підійшли до м. Стрижова і переправились через р. Західний Буг [6, с.209]. Із метою розвідки військ супротивника в районі Устилуга і Володимира до вищезгаданих населених пунктів було відправлено полковника Зимірського на чолі двох батальйонів 13-го піхотного полку і 400 кавалеристів у супроводі чотирьох гармат [6, с.209]. До Устилуга польський авангард дістався на світанку 25 жовтня (7 листопада), в той час як сам генерал Косинський з чотирма ескадронами і двома гарматами кінної артилерії підійшов до міста трохи пізніше.

Оцінивши ситуацію, Зимірський вирішив обійти Устилуг із західного боку, водночас наказавши двом батальйонам стрільців зайняти позиції над правим берегом р. Студенки – в результаті таких переміщень російський гарнізон у містечку (що складався з трьох батальйонів піхоти, 300 козаків і чотирьох гармат [2, с.301]) було фактично оточено. Під обід 25 жовтня (7 листопада) польські стрільці форсували р. Студенку і стрімкою атакою розсіяли козацькі сторожові пікети, а сам Зимірський з основними силами свого загону навіть захопив кілька будинків у самому містечку. Вчасно підіспів на поле бою і генерал Косинський, артилеристи якого відкрили прицільний вогонь по російських позиціях (збереглися відомості про використання поляками 220 артснарядів [6, с.209]). Російські солдати явно не були готові до такого розвитку подій і, за свідченнями очевидців, «у переполосі, кидаючи зброю, спорядження і підводи з продовольством, тікали у напрямі на Володимир» [2, с.303]. Вояки Зимірського переслідували відступаючих аж до с. П'ятидні, де до польського командира надійшов наказ генерала Косинського припинити подальше просування і повернутись до розташування основних польських сил. Подібний наказ мав цілком раціональну основу – до Устилуга було стягнуто російські частини з Луцька (три стрілецькі і два мушкетерські батальйони), а всього до Західного Бугу було скеровано шість полків піхоти, три полки кавалерії та двадцять гармат під загальним командуванням генерала П. К. Мусіна-Пушкіна [10, с.470]. Розуміючи безперспективність подальших боїв і потенційну небезпеку оточення власних сил переважаючим супротивником, генерал Косинський тепер вже остаточно відступив на територію Варшавського герцогства.

Короткочасне перебування Надбужанської дивізії на території Волинської губернії під час франко-російської війни 1812 року обмежилось кількома бойовими сутичками, що далеко не у повній мірі відповідало амбітним планам поляків напередодні нападу Наполеона на Російську імперію. Окрилені патріотичними мріями і, в той же час, слабо озброєні та погано навчені, солдати генерала Косинського не знайшли належної підтримки і розуміння ні з боку волинського населення, ні від своїх австро-саксонських союзників. Показово, що й ідея відродження Речі Посполитої, і потужна польська «диверсія в напрямку Києва», що могла мати «вирішальне значення на хід всієї кампанії» [10, с.304] у війні 1812 року так і залишились нереалізованими. Водночас, враховуючи усю важливість збереження історичної пам'яті українського та польського народів, актуальною залишається проблема створення повномасштабної наукової праці на основі широкого кола архівних матеріалів, що була б присвячена комплексному розгляду бойових дій на Волині за участі польських воєнізованих підрозділів наполеонівського періоду світової історії.

Джерела та література

1. Kukiel M. Dzieje wojska polskiego w dobie napoleońskiej 1795-1815 / M Kukiel. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1920. – Т. 2. – 255 s.
2. Kukiel M. Wojna roku 1812. / Kukiel M. – Krakow: Wydawnictwo ksiezy Jezuitow, 1937. – 447 s.
3. Rembowski A. Konfederacja Generalna i pospolite ruszenie w roky 1812 / A. Rembowski. – Poznan: Wydawnictwo ksiezy Jezuitow, 1934. – 128 s.
4. Zagorowski O. Amilkar Kosinski 1760 – 1823 / O. Zagorowski. – Warszawa: Biblioteka imienia Ossolinskich, 1930. – 179 s.
5. Pawlowski B. Polski wywiad przed wojna 1812 roku / B. Pawlowski. – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1962. – 233 s.
6. Dudzinski J. Działania dywizji gen. A. Kosińskiego nad Bugiem w wojnie 1812 r. / J. Dudzinski // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах. Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 року, 11-12 травня 2012 р. – Луцьк: Волинські старожитності, 2012. – Вип. 41. – С. 207-211.
7. Ахлестышев Д. П. Двенадцатый год. Исторические документы собственной канцелярии главнокомандующего 3-ю Западной армией ген. от кавалерии А. П. Тормасова / Д. П. Ахлестышев. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1912. – 722 с.

8. Поликарпов Н. П. Боевой календарь-ежедневник Отечественной войны 1812 года / Н. П. Поликарпов. [Под ред. В. П. Никольского]. – М.: Печатня А. Н. Снегиревой, 1913. – Ч. 1. – 663 с.
9. Яровенко С. П. Сім боїв війни 1812 року на Волині / С. П. Яровенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах. Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 року, 11-12 травня 2012 р. – Луцьк: Волинські старожитності, 2012. – Вип. 41. – С. 151-155.
10. Ададуrow В. В. «Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX ст. / В. В. Ададуrow. – Львів: Видавництво Українського Католицького університету, 2007. – 560 с.
11. Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА), ф. 35, оп. 208, д. 12, л. 193-197.
12. РГВИА, ф. 35, оп. 208, д. 15, л. 154-202.
13. РГВИА, ф. 29, оп. 198, д. 23, л. 191-192.
14. РГВИА, ф. 35, оп. 208, д. 19, л. 187-209.
15. РГВИА, ф. 41, оп. 77, д. 14, л. 194-205.
16. Цитаделя: Львівський мілітарний альманах [Під ред. О. Фешовця]. – Львів: Астролябія, 2012. – Ч. 1 (7). – 124 с.

Хомич Д. В. Надбужанская дивизия в боях на Волини во время франко-русской войны 1812 года.

В статье дана краткая характеристика боевого пути польской Надбужанской дивизии на территории Волынской губернии во время франко-русской войны 1812 года. Охарактеризован процесс и особенности формирования польских военизированных группировок, участвовавших в вооруженных столкновениях с русскими в указанных территориальных и хронологических рамках. На основе широкого круга исторических источников показаны главные бои польских солдат под предводительством генерала Антония Амилкара Косинского, что ранее не было объектом полноценного изучения со стороны отечественных и зарубежных ученых.

Ключевые слова: война 1812 года, поляки, Надбужанская дивизия, бой, Павловичи, Устилуг.

Homich D. V. Nadbuzhanska division at fights of the Volyn territory during the Franko-Russian War of 1812.

In this article it is shown a short description of the fighting way of the Polish Nadbuzhanska division of the Volyn's province territory during the Franko-Russian War of 1812. We can find the characteristic features of the process and formation of the Polish paramilitary groups who participated in armed clashes with the mentioned regional and chronological ambit. Based on the wide circle of historical sources it is shown the main fights of the Polish soldiers led by the general Anthony Amilkar Kosynsky, what previously it wasn't the subject of a full study of the domestic and foreign scholars.

Keywords: War of 1812, Poles, Nadbuzhanska division, fight, Pavlovychi, Ustilug.

УДК 94(430)

М. В. Михайлюк

«РАСИЗМ» В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧІЙ ДУМЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX ст. ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ІДЕОЛОГІЮ НАЦИЗМУ

У статті розглядаються погляди відомих європейських діячів XIX – початку XX ст., які вплинули на формування і обґрунтування «расової теорії» націонал-соціалізму. Акцентується увага на працях Ж.Гобіно і Х.Чемберлена, поглядах Г.Ліста і Л.Лібенфельса. Мова йде про головних теоретиків нацистської ідеології А.Гітлера, А.Розенберга, В.Дарре, В.Дайца, Г.Гюнтера, в працях яких відображена расова концепція націонал-соціалізму.

Ключові слова: расизм, нацизм, європейська суспільствознавча думка, нордична раса, арійці, теоретики нацистської ідеології

Європейська суспільствознавча думка XIX – початку XX ст. заклала ідейний фундамент нацистського світобачення, значно вплинула на формування і становлення націонал-соціалізму, сприяла розвитку расової теорії нацизму, возвеличенню германської нації. Завдяки творчості французьких, австрійських, німецьких мислителів (письменників, філософів, аріософів, соціологів) Жозефа Артюра де Гобіно (1816-1882), Пауля Антіна де Лагарда (1827-1891), Хьюстона Стюарта Чемберлена (1855-1927), Гвідо фон Ліста (1848-1919), Йорга Ланца фон Лібенфельса (1874-1954) нацизм отримав теоретичну основу расизму.

Їх думки мали вплив на Адольфа Гітлера («Моя боротьба»), Ріхарда Вальтера Дарре («Селянство як джерело життя нордичної раси», «Кров і ґрунт»), Альфреда Розенберга («Міф XX ст.» та ін.), Вернера Дайца, Ганса Гюнтера («Посібник з расових проблем німецького народу», «Про расове походження євреїв» та ін.) та інших теоретиків нацизму. Расова теорія нацистів знайшла відображення в працях Людвіга Фердінанда Клауса («Нордична душа: Вступ у вчення про расову душу»), Якоба Графа («Вчення про родину і расова біологія: Посібник для студентів і учнів»), Пауля Бромера («Викладання біології і народна освіта»), Еріха Рістова («Положення про спадкове здоров'я») та ін.

Доступ до видань більшості зазначених осіб в Україні є вкрай обмеженим, на відміну від наукової спільноти за кордоном. Ознайомлення з ними сприяє радянська історіографія, а також перекладені в Росії, Україні, Білорусі праці сучасників нацизму та представників повоєнної доби. Проте тенденційність радянського періоду (Г.Розанов [1], О.Бланк [2], Б.Бессонов [3], О.Галкін [4], В.Буханов [5], Д.Мельников і